

**КРИЛАТІ ЛАТИНСЬКІ ВИСЛОВИ
З КОНСТИТУЕНТАМИ-АНТОНІМАМИ**

doi: 10.12958/2227-2631-2024-2-50-74-85

Надія Бобух,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7879-8639>

Володимир Стеценко,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6758-3616>

У статті проаналізовано крилаті латинські вислови з семантично протиставлюваними лексемами, які зафіксовані в лексикографічних джерелах.

Описано поняття протилежності у працях давньогрецьких філософів (Геракліта, Платона, Аристотеля та ін.).

Простежено продуктивність латинських крилатих висловів, семантично протиставлювані компоненти яких репрезентують соціальні явища: *війна – мир, життя – смерть, сміливість – боягузтво, слава – ганьба*.

Прокоментовано походження афоризмів *Si vis pacem, para bellum. – Хочеш миру – готуйся до війни; Aut cum scuto, aut in scuto. – Або зі щитом, або на щиті; Cedant arma togae. – Нехай зброя поступиться місцем тозі; Inter arma silent Musae. – Коли говорять гармати, музи мовчать* та ін., які особливо актуальні на сучасному етапі, наведено приклади їх уживання в українській поезії.

Розглянуто фраземи з емотивними контрастами та стійкі вислови, з антонімічними компонентами, які виражають темпоральні й локативні характеристики, репрезентують релігійні уявлення людини. У художніх текстах такі крилаті вислови актуалізовані і українською, і латинською мовами.

Описано стійкі вислови, утворені на основі опозицій *свій – чужий, добро – зло, друг – ворог, дружба – ворожнеча* та ін.

Виокремлено латинські афоризми з контекстуальними антонімами: *гора – муха, море – крапля, негода – Феб (сонце), орел – муха, слон – муха, троянди – колючки* та ін.

Виявлено оксиморонні синтагми, які, актуалізуючи зв'язок між полярними компонентами опозицій, репрезентують суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Зафіксовано крилаті латинські вислови, уживані в юриспруденції та в багатьох повчаннях і настановах, як поводитися за тих чи тих ситуацій, що ґрунтовані на семантично протиставлюваних лексемах.

Ключові слова: загальнономовні й контекстуальні антоніми, крилатий вислів, оксиморонна синтагма, опозиція, фразема.

Idiomatic Latin expressions with antonyms as constituents

The article analyzes idiomatic Latin expressions with semantically contrasting lexemes recorded in lexicographic sources.

The concept of opposites in the works of ancient Greek philosophers (Heraclitus, Plato, Aristotle, etc.) is described.

The productivity of Latin idiomatic expressions, semantically opposed components of which represent social phenomena, is traced: *war – peace, life – death, courage – cowardice, glory – shame*.

The origin of the aphorism *Si vis pacem, para bellum* is commented. – *If you want peace, prepare for war; Aut cum scuto, aut in scuto. – Either with a shield or on a shield; Cedant arma togae. – Let the weapon give way to the toga; Inter arma silent Musae. – When guns speak, muses are silent, etc.*, which are especially relevant at the present stage, examples of their use in Ukrainian poetry are given.

Phrasemes with emotional contrasts and stable sayings, with antonymic components, which express temporal and locative characteristics, represent religious ideas of a person, are considered. In artistic texts, such catchphrases are actualized in both Ukrainian and Latin languages.

Idiomatic expressions formed on the basis of the oppositions *one's own – another's, good – evil, friend – enemy, friendship – enmity*, etc. are described.

Latin aphorisms with contextual antonyms have been singled out: *mountain – fly, sea – drop, bad weather – Phoebus (sun), eagle – fly, elephant – fly, roses – thorns*, etc.

Oxymoronic syntagms have been revealed, which, while actualizing the connection between the polar components of oppositions, represent the contradictory essence of the depicted objects and phenomena of objective reality.

Idiomatic Latin expressions used in jurisprudence and in many teachings and instructions on how to behave in certain situations based on semantically opposed lexemes have been recorded.

Key words: universal and contextual antonyms, idiom, oxymoronic phrase, opposition, phrasem.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Для сучасної лінгвістики характерна поглиблена увага до вивчення структурно-семантичних типів фразеологічних одиниць різних мов, зокрема крилатих висловів, які посідають чільне місце в системі фразеології, оскільки поширюються й на інші мови, відіграють важливу роль у піднесенні культурно-естетичного рівня інших народів. У цьому відношенні на особливу увагу заслуговують латинські крилаті вислови, адже Римська імперія та Стародавня Греція залишили нам цілий пласт людської мудрості, що знайшло своє відображення в афоризмах. І сьогодні латинські крилаті вислови збагачують морально, етично, інтелектуально. До нашого часу актуальні слова римського оратора, філософа й письменника Цицерона: «*Non tam praeclare est scire Latine, quam turpe nescire*». – *Не так похвально знати латинську мову, як ганебно не знати її.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню латинської фразеології присвячені наукові розвідки Г. Бенькевич, Є. Чекаревої, Л. Копилової й О. Литовської та ін.

Латинська фразеологія була об'єктом лінгвістичних студій Г. Бенькевич, яка розглянула репрезентацію концепту «щастя» й проаналізувала його структуру (Бенькевич, 2015, с. 38 – 40); описала історію становлення та розвитку феномену дружби в давньогрецькій культурі, в добу Середньовіччя, у філософії І. Канта та К. Гельвеція, виокремила фразео-семантичні групи концепту «дружба» (Бенькевич, 2016, с. 40 – 43); схарактеризувала концепт «мудрість» у латинській фразеології (Бенькевич, 2018, с. 4 – 6); проаналізувала категорію добра в латинській фразеології, її змістове наповнення, виділила фразео-семантичні групи, які відображають категорію добра (Бенькевич, 2022, с. 45 – 48).

Є. Чекарева проаналізувала систему афоризмів латинської мови часового значення, визначила специфічні для носіїв мови принципи фіксації і репрезентації знань про час загалом, описала стратегію часової параметризації носіями римської етноментальності (Чекарева, 2023, с. 87 – 91).

Л. Копилова й О. Литовська в статті «Латинська мова в медіапросторі та повсякденні» порівнюють функціонування латинської мови в україномовному й англomовному медіапросторі, виокремлюють нові функції, виконувані латинською мовою в XXI столітті, зокрема такі, що передбачають її здатність бути показником / маркером якісного рівня ЗМІ; сегментування аудиторії за параметром освіченості; створення ефекту мовно-інтелектуальної гри (Копилова & Литовська, 2020).

На думку авторів статті «Лінгвокультурологічний підхід у формуванні загальних компетентностей у здобувачів вищої освіти під час вивчення латинської мови», компонентами культурологічних знань є, зокрема, елементи античної культури, латинські крилаті вислови (сентенції), міфологічні образи греко-римського періоду. Знання етимології та семантики латинських сентенцій розвиває логічне

мислення, сприяє розширенню загальноосвітнього світогляду, формує загальну лінгвістичну обізнаність (Цвид-Гром, 2024, с. 22).

Водночас стійкі латинські вислови з антонімічними компонентами не були предметом уваги лінгвістів.

Мета й методи дослідження. Мета пропонованої розвідки – проаналізувати крилаті латинські вислови з опозиціями. Матеріалом дослідження є контрастиви з семантично протиставлюваними конститuentами, зафіксовані в лексикографічних працях (Корж & Луцька, 1994; Лучканин, 2008; Ухаль, 2008).

У статті використано описовий метод і метод компонентного аналізу.

Виклад основного змісту. Поняття протилежності привертало увагу ще давньогрецьких філософів (Геракліта, Платона, Аристотеля та ін.). Уперше правильне припущення про роль протилежностей у загальній зміні природи висловив Геракліт Ефеський (близько 540 – 475 рр. до н. е.), у працях якого висловлено твердження про перехід речей у свою протилежність, а також здогад про боротьбу протилежностей як джерело розвитку. Боротьба протилежностей і їхня єдність, зазначає А. Тихолаз, – одна з ідей, найчастіше ілюстрованих у збережених фрагментах. «Вороже примирюється, та з розбіжних – найчарівніша гармонія» (фр. 8), день і ніч «є одне» (фр. 57), «шлях угору – вниз той самий» (фр. 60), «безсмертні смертні, смертні безсмертні» (фр. 62), «те ж саме в нас живе й мертво, спляче й неспляче, молоде й старе» (фр. 88) (Тихолаз, 1996, с. 16).

Цікаві висловлювання щодо протилежності знаходимо й у творах Платона (близько 427 – 347 рр. до н. е.), зокрема в діалозі «Федон», із якого випливає, що поняття двох протилежностей грецький філософ пов'язував із наявністю в них проміжного члена: «Чи немає між будь-якими двома протилежностями перехідних станів?.. Так, наприклад, коли є більша річ і менша річ, то тут можливе зростання і зменшення... Хіба це правило не стосується роз'єднання і з'єднання, охолодження й нагрівання і взагалі всіх інших подібних явищ?.. протилежності виникають одна з одною, і перехід цей буває взаємний» (Платон, 2022, с. 247).

Творчо узагальнивши перші успіхи своїх попередників, великий давньогрецький філософ і логік Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.) відзначав: майже всі визнають, що речі й сутності, які існують, складаються з протилежностей (Читанка, 1992, с. 154). Він уважав, що протилежності обов'язково мають належати до одного й того самого роду, або належати до протилежних родів, або становити собою роди.

Латинські фразеологізми, які походять з епохи Римської імперії, посідають особливе місце у світовій спадщині, зберігають свою актуальність і сьогодні, нагадують нам про універсальні істини, перевірені часом, демонструють величезну мудрість давніх римлян. Із-поміж тематично широкого корпусу латинських крилатих висловів

виокремлюють такі групи: війна і мир, патріотизм і героїзм, слава і ганьба, сила волі і рішучість; життя і смерть; воля й неволя, соціальні суперечності; наука і мистецтво; моральні принципи, щастя і нещастя, правда і брехня та ін. (Корж & Луцька, 1994, с. 5).

«Латинськомовні висловлення, – наголошує Г. Сюта, – достатньо традиційний для національної мовно-літературної практики засіб номінації чи характеристики певної ситуації, явища, предмета тощо» (Сюта, 2017, с. 142). У художніх текстах такі крилаті вислови актуалізовані і українською, і латинською мовами. Особливо виразні прислів'я, приказки, сентенції й афоризми, ґрунтовані на протиставленні антонімічних понять. Таке протиставлення, стверджував Аристотель, має поєднуватися з надзвичайною стислістю у формулюванні думок: «Чим стисліше висловлювання і чим відчутніше протиставлення, тим більший успіх. І причина цього та, що завдяки протиставленню ми пізнаємо більше, а завдяки стислості – швидше» (цит. за: Корж & Луцька, 1994, с. 20).

У давнину надзвичайно цінували мужність, відвагу і вправність у бою, оскільки війни між племенами і державами були звичним явищем. Значну увагу вихованню цих якостей приділяли в давньогрецькій державі Спарті, мешканці якої славилися хоробрістю й безстрашністю. Вони вважали, що загинути в бою – найвища честь, а зазнати поразки, віддати ворогові зброю й повернутися живим – страшна ганьба.

Продуктивними є латинські крилаті вислови, протиставлювані компоненти яких репрезентують соціальні явища: *війна – мир, життя – смерть, сміливість – боягузтво, слава – ганьба*. Приміром: *Si vis pacem, para bellum.* – *Хочеш миру – готуйся до війни*; *Aut cum scuto, aut in scuto.* – *Або зі щитом, або на щиті*; *Aut vincere aut mori.* – *Перемогти або вмерти* (гасло гладіаторів у Давньому Римі); *Cedant arma togae.* – *Нехай зброя поступиться місцем тозі* (хай настане мир замість війни); *Inter arma silent Musae.* – *Коли говорять гармати* (досл. «між гарматами»), *музи мовчать*; *Honesta mors turpi vita potior.* – *Чесна смерть краща за ганебне життя*; *Qualis vita, et mors ita.* – *Яке життя, така й смерть*; *In pace leones, in proelio cervi.* – *Під час миру – леви, у битві – олені* та ін.

Давньогрецький історик Плутарх у книжці «Висловлювання лакедемонянок» розповідає, що фразу «*Aut cum scuto, aut in scuto.* – *Зі щитом або на щиті*» промовила спартанка Горго перед війною, вручаючи щит своєму синові: «Або з ним, синові мій, або на ньому», що означало: повертайся або переможцем, або мертвим, але збережи свою честь воїна. «У греків існував звичай – найхоробріших воїнів, що загинули в битві, під час поховальної процесії нести на щиті» (Лучканин, 2008, с. 15). Звідси й значення афоризму: перемогти або загинути.

Із часом афоризм набув популярності. Так, під час розроблення нової символіки Збройних Сил України частина з формувань

використала цей вислів або його першу частину «Зі щитом» як девіз, що означає «перемогу». Бойовий генерал Сергій Кривонос назвав книгу, у якій розповідає власну історію та ділиться маловідомими фактами й деталями подій, безпосереднім учасником яких він був, «Зі щитом або на щиті. Правда про війну».

Уживають цей вислів й українські поети: *Бійцем пройти по життєвім путі, / Тоді так само вийду із двобою, / Або-або: з щитом чи на щиті!* (С. Крижанівський).

Сентенція «*Cedant arma togae. – Нехай зброя поступиться місцем тозі* (хай настане мир замість війни)», що належить оратору Цицерону, ґрунтована на зіставленні римських понять: *arma* – зброя, війна; *toga* (*mora*) – святковий офіційний верхній одяг у вигляді шматка вовняної тканини еліптичної форми, якими обвивали тіло, залишаючи відкритим плече та шию, він символізував мирне життя та сенаторський стан. Зараз афоризм уживають як заклик до мирного вирішення конфліктів чи непорозумінь (Лучканин, 2008, с. 85).

Афоризм *Inter arma silent Musae. – Коли говорять гармати* (досл. «між гарматами»), *музи мовчать* (коли країна веде воєнні дії, мистецтво відходить на другий план) з'явився на основі відомого висловлювання римського оратора й політичного діяча Цицерона на захист Мілона в 52 р. до н. е. *Inter arma silent leges. – Серед зброї мовчать закони*, тобто загальноприйняті правила й закони на війні не діють. Справедлива війна, навпаки, зумовлює піднесення творчого духу й натхнення митців. У поетичних творах воєнного періоду, сповнених героїчних і трагічних мотивів, віри в перемогу над ворогом, простежуємо актуалізацію трансформованого варіанту цього вислову: *Коли гримлять гармати, музи не мовчать, / а відкривають волонтерський чат. / Ось номер картки, скоро буде звіт. / Ось ніч на кордоні, машина потрібна на схід* (О. Павлова).

Відомий латинський вислів *Si vis pacem, para bellum. – Хочеш миру – готуйся до війни*, написаний понад дві тисячі років тому для виправдання мілітаризації й загарбницької зовнішньої політики Риму, уживаний майже в усіх народів світу, сьогодні, як ніколи, набув актуальності. Під назвою «Хочеш миру – готуйся до війни» вийшла книга письменника Олександра Середюка, присвячена воїнам Збройних Сил України ХХІ століття.

Афоризм *Aut Caesar, aut nihil. – Або Цезар, або ніщо*, зазначає С. Лучканин, використовують для підкреслення важливості моменту, коли «на карту поставлено все» (укр. відповідник «Або пан, або пропав») чи потрібно зробити рішучий вибір одного з двох можливих варіантів. У такій формі його вперше наведено в праці італійського мислителя й письменника епохи Відродження, одного з найвідоміших державних діячів Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527) «Державець» (1532) як гасло зображеного в творі італійського кардинала й військового авантюриста Чезаре Борджіа (Лучканин, 2008, с. 76).

В українській поезії простежуємо вживання синонімічного відповідника або (чи) *пан*, або (чи) *пропав*: *Так де ж той вершник / без страху й вагань, / Щоб прямо – галопом, / Потоп – так потопом, / Щоб чортів в зуби – / пропав а чи пан?! (Б. Олійник); Заснеш при дорозі – хоч твердо бокам, / Та зорові красно й привільно думкам: / Вони ж таки бродять, як мед у барилі, / На страх полохливим у збудженій силі, / В зухвалій відвазі – чи пан, чи пропав... (І. Муратов).*

Фіксуємо вживання в поетичній мові крилатого вислову *Qui seminat mala, metet mala*. – *Хто сіє зло, той пожне* зло, пов'язаного з відомим давньогрецьким прислів'ям у латиномовному оформленні, яке наявне в трактаті Цицерона «Про оратора», де автор говорить про завдання оратора, про необхідність вибору відповідного стилю, вимагає повноти висловлення думки, багатства виражальних засобів, і тоді буде цілковита віддача з боку слухача («як буде посіяне слово, так воно й буде сприйняте»). З часом сентенція набула узагальненого сенсу (Лучканин, 2008, с. 61). Приміром: *Не поділили ви мене, / Як ляльку між собою... / Хто сіє зло – той зло й пожне, / Ви граєтесь з війною... (С. Кучеренко).*

Виокремлюємо фраземи з антонімами-емотивами: *Aut amat aut odit mulier, nil est tertium*. – *Жінка або любить, або ненавидить, третього не дано!*; *In Venere semper certat dolor et gaudium*. – *У коханні завжди змагаються смуток і радість*; *Gaudia principium nostri sunt saepe dolores*. – *Радості вождів – це часто наші страждання*; *Nocet empta dolore voluptas*. – *Не дає радості втіха, куплена ціною страждання*; *Peior odio simulatio amoris est*. – *Удавана любов (дружба) гірша за ненависть*; *Ira odium generat, concordia nutrit amorem*. – *Гнів породжує ненависть, злагода сприяє любові*; *Habet in adversis auxilia, qui in secundis commodat*. – *Той має допомогу в нещасті, хто в щасті розум має та ін.*

Крилатий вислів *Amor et melle et felle est fecundissimus*. – *Кохання і медом, і жовчю сповнене по вінія* репрезентує кохання, яке має страждання. Ще в давньогрецьких поетів-ліриків (Сапфо, Анакреонт) ім'я бога кохання Ерота супроводилося постійним епітетом «солодко-гіркий» (Корж & Луцька, 1994, с. 252).

Крім фразем з емотивними контрастивами, поширені стійкі вислови, семантично протиставлювані складники яких виражають темпоральні характеристики, передають послідовність дій у часі в лінійному вимірі «теперішнє – минуле – майбутнє» (*Quod hodie non est, cras erit: sic vita traditur*. – *Чого немає сьогодні, то буде завтра: в цьому все життя проходить*; *Hodie Caesar, cras nihil*. – *Сьогодні Цезар, завтра ніщо*; *Discipulus est prioris posterior dies*. – *Кожен наступний день – учень попереднього*; *Diurna manu nocturna quae*. – *Вдень і вночі (безперервно)*; *Primum discere, deinde docere*. – *Спершу вчитись, а потім навчати (інших)*; *Primum vivere, deinde philosophari*. – *Спершу – жити, а потім – мудрувати*; *A casu ad casum* – *від випадку до випадку*; *Ab ovo usque ad mala*. – *Від яйця аж до яблука*); локативні характеристики

(*Ad verticem summum. – Від голови до ніг; A capillo usque ad ungues. – Від волосся до нігтів (від маківки до п'ят)*), а також репрезентують релігійні уявлення людини (*Dolor animi gravior est, quam corporis dolor. – Біль душі важчий за біль тіла; Gladius ferit corpus, animos oratio. – Меч вражає тіло, а слово – душі; Corpus sine spiritu cadaver est. – Тіло без душі – труп; Perrene coniugium animus, non corpus facit. – Шлюб робить міцним дух, а не тіло; Corpore et animo. – Тілом і душею* та ін. Приміром: *Недаремно я вдень і вночі / Наслухав журавлині ключі, / І такі мені луки незвичні, / І такі мені трави музичні, / А лелеки – немов сурмачі* (П. Сингаївський); *Шериньов: / – А серце? Це ж зовсім неждано! / Дивлюсь, ви такий одчайдух! / Олекса: / – Mens sana in corpore sano! / – В здоровому тілі здоровий дух!* (Д. Білоус).

Зафіксовано в українській поезії й відомий афоризм давньогрецького лікаря Гіппократа *Vita brevis, ars longa. – Життя коротке, мистецтво вічне: Життя коротке, а мистецтво вічне, / Життя твоє обчислене, митець. / Мізерна мить! Але зі всіх мистецтв / Се – витвір диву гідний...* (І. Світличний). Цей крилатий вислів цитують переважно в перекладі І. Франка: *Життя коротке, та безмежна штука / І незглибиме творче ремесло.*

Виокремлюємо також афоризми, ґрунтовані на одній з базових опозицій архаїчної мовної картини світу *свій – чужий*, конституенти якої характеризують соціальні відношення: *Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt. – Чужі вади маємо перед очима, а свої – за спиною; Ex vitio alius sapiens emendat suum. – (Дивлячись) на чужі вади, мудрий виправляє свої; Alienos agros irrigas tuis sitientibus. – Зрошуєш чужі поля, коли твої гинуть від спраги; Amittit merito proprium, qui alienum appetit. – Власне добро заслужено втрачає (той), хто чужого жадає; Dum aliena sequitur, perdit sua. – Хто ганяється за чужим, той втрачає своє* та ін.

Засвідчуємо крилаті вислови з аксіологічно маркованими номенами протилежних абстрактних понять *добро – зло*: *Subtexta malis bona sunt. – Добро і зло змішані одне з іншим; Malum nullum est sine aliquo bono. – Немає лиха без якогось добра; Bene merenti bene profuerit, male merenti par erit. – За добро відплатиться добром, а за зло – злом; Pro bono et malo. – На добро і на лихо* та ін.

Привертають увагу й стійкі вислови, утворені на основі опозицій *друг – ворог і дружба – ворожнеча*: *Hosti pectus, cor amico. – Груді для ворога, серце для друга; Amicus incommodus ab amico non differt. – Безпринципний (невправний) друг мало чим відрізняється від ворога; Inimici semper verum dicunt, amici. – Вороги завжди говорять правду, друзі – ніколи; Simulans amicum inimicus inimicissimus. – Найнебезпечніший ворог той, хто прикидається другом; Amicitiae immortales, mortales inimicitiae. – Дружба повинна бути безсмертною, а ворожнеча – смертною* та ін.

Крім латинських афоризмів, в основі яких лежать загальнономовні антоніми, виокремлюємо вислови з контекстуальними опозиціями:

Aquila non captat muscas. – **Орел** не ловить **мух**; *Mare verborum, gutta rerum.* – **Море** слів – **крапля** справ; *Hic spinas colligit, ille rosas.* – **Одному** – **троянди**, а **другому** – **самі колючки**; *Radices litterarum amarae, fructus dulces.* – **Корені** науки **гіркі**, а **плоди** – **солодкі**; *Elephantum ex musca facere.* – **Робити з мухи слона**; *Post nubila Phoebus.* – **Після негоди** – **Феб (сонце)**; *Ipsa dies quandoque parens, quandoque poverca.* – **День буває то матір'ю, то мачухою** та ін.

Так, крилатий вислів *Aquila non captat muscas.* – **Орел** не ловить **мух** означає, що великі люди не займаються дрібницями. У цьому афоризмі *орел* символізує велич, значимість, а *муха* – малість, мізерність. Це девіз контррозвідки Служби безпеки України, яка створена 27 грудня 1991 року.

Афоризм *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.* – **Гора** народила **мишу** належить римському поетові Горацію, який посилається на байку давньогрецького байкаря Езопа «Гора, що народжує». У трактаті «Мистецтво поезії» Горацій, висміюючи поетів, які починали свої твори пишномовними висловами, писав: «Народжують гори, а родиться смішна миша». Цей вислів уживають, коли говорять про великі надії, але малі результати; про того, хто багато обіцяє, а робить мало. У поетичних творах загальновживані крилаті вислови можуть зазнавати індивідуально-авторських трансформацій: *Та це ж не шабля – блискавка! / Це з сонця грім-перо! / Ти вродиш гору, мишко, / Чи вродиш миш, горо?! (І. Драч).*

Простежуємо крилаті вислови, ґрунтовані на контрастних переносних значеннях ад'єктивів *гіркий* (сповнений горя, біди; тяжкий) – *солодкий* (сповнений щастя, радості, щасливий): *Doctrina est fructus dulcis radicis amarae.* – **Наука** – це **солодкий** плід **гіркого** кореня; *Dulcia non novit, qui non gustavit amara.* – **Той не пізнав солодкого, хто не пробував гіркого**; *Dulce etiam fugias, quod fi eri amarum potest.* – **Уникай солодкого, яке може стати гірким.**

Виокремлюємо також оксиморонні синтагми, які, актуалізуючи зв'язок між полярними компонентами опозицій, репрезентують суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Nihil homine est miserius aut superbior.* – **Немає нічого більш жалюгідного і більш прекрасного, ніж людина**; *Nec tecum possum vivere, nec sine te.* – **Ні з тобою не можу жити, ні без тебе**; *Odi et amo.* – **Ненавиджу і люблю**; *Ad Kalendas Graecas.* – **До грецьких календ** (тобто ніколи, бо календи – перше число кожного місяця – існували лише в римському календарі; відповідає «після дощичу в четвер», «коли рак свисне»); *Graeca fides.* – **Грецька вірність** (тобто віроломство, нещирість); *Festina lente.* – **Поспішай поволі**. Латинський переклад грецького прислів'я (*speude bradeos*), яке римський історик, письменник **Светоній Транквіл** наводить у грецькій формі як один з афоризмів римського політичного діяча **Октавіана Августа** (23 вересня 63 до н. е. – 19 серпня 14 н. е.) та ін.

Крилатий вислів *Cum tacent, clamant.* – Коли **мовчать, кричать** приписують давньоримському оратору Марку Тулію Цицерону, який використав його у своїй першій промові проти Луція Сергія Катіліни (63 р. до н. е.), котрий очолював змовницький рух проти нього. Цицерон, який був консулом Риму, вважав, що мовчання Катіліни під час допиту в Сенаті було не просто відмовою говорити, а навмисним і красномовним свідченням його вини. Він стверджував, що «викриття Катіліни» було «в його мовчанні».

Афоризм *Summum jus summa injuria.* – **Найвищий (найдосконаліший) закон** – це водночас **найбільша несправедливість** належить оратору й політику Цицерону (Marcus Tuilius Cicero, 106 – 43 до н. е.), зафіксований у морально-етичному творі «Про обов'язки» («De officiis»). Автор указує, що право, доведене до абсурду (ad absurdum), перестає бути таким і призводить до несправедливості (Латинська, 2015, с. 29).

Логічно суперечливе твердження містить і вислів *Scio me nihil scire.* – **Я знаю, що нічого не знаю**, який антична традиція приписує давньогрецькому філософу Сократові, котрий мав на увазі, що нові знання завжди приносять нові цікаві запитання та спонукають до подальшого розвитку.

Крилатий вислів Вергілія *Contra spem, spero.* – **Проти надії сподіваюсь** Леся Українка змінила на *Contra spem spero.* – **Без надії сподіваюсь** і так назвала свій вірш «Contra spem spero». Ця назва сприймається як творче кредо поетеси, у якому звучить заклик до переборення труднощів на шляхах життя й боротьби: *Ні, я хочу крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні, / Без надії таки сподіватись, / Жити хочу, геть, думи сумні!*

Сентенцію *Credo, quia absurdum.* – **Вірю, тому що безглуздо** приписують одному з найвідоміших апологетів у християнстві Тертуліану, котрий писав, що є деякі речі, які зрозуміти й пояснити за допомогою розуму неможливо. Наприклад, чудеса. Для розуму вони видаються абсурдними. У них потрібно просто вірити. Лише віра порятує людину (Синиця, 2014, с. 25).

Оксиморон лежить в основі середньовічної латинськомовної сентенції *Hic mortui vivunt et muti loquuntur.* – **Тут мертві живуть, а німі говорять** (про бібліотеки, меморіали тощо). Такий напис є на фронтоні будівлі Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка». Ідеться про символізм, пов'язаний із книжками, що зберігають у собі пам'ять про мертвих і німих, які ніби промовляють до нас.

Значна кількість крилатих латинських висловів, уживаних в юриспруденції, також ґрунтована на семантично протиставлених лексемах: *Lex prospicit, non respicit.* – **Закон дивиться вперед, а не назад**; *Lex de futuro – iudex de praeterito.* – **Закон діє на майбутнє – суддя розглядає минуле**; *Magis de bono quam de malo lex intendit.* – **Закон**

схиляється на бік **доброго**, а не **злого**; *A primo capite legis usque ad extremum.* – З **першого** до **останнього** пункту закону; *Sacrilegia minuta puniuntur, magna in triumphis feruntur.* – За **малі** злочини **карають**, а за **великі** **прославляють**; *Parva delicta aperiunt viam ad maiora.* – **Малі** злочини відкривають дорогу **великим** та ін.

В основі багатьох повчань і настанов, як поводитися за тих чи тих ситуацій, засвідчуємо опозиції: *Perdes maiora, minora nisi servaveris.* – **Втратиш більше**, якщо не збережеш **менше**; *Neminem nec accusaveris, nec laudaveris cito.* – **Нікого не звинувачуй і не хвали** поспішно; *Audi multa, loquere pauca.* – **Слухай багато**, говори **мало**; *Honeste pauperem esse melius est, quam iniuste divitem.* – **Краще бути чесним бідняком**, ніж **нечесним багатим**; *Melior est consulta tarditas, quam temeraria celeritas.* – **Краще розсудлива повільність**, ніж **безрозсудна швидкість**; *Melius est prudenter tacere, quam inaniter loqui.* – **Краще мудро мовчати**, ніж даремно **базікати**; *Noli tacere, si dicere debes.* – **Не мовчи**, коли повинен **говорити**; *In nocte consillium.* – **Ранок вечора** мудріший; *Nisi per te sapias, frustra sapientem audias.* – **Поради розумного дурню** не допомагають; *Omnia incipides nihil absolvides.* – **Хто все починає**, нічого не **кінчає** та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, з-поміж крилатих латинських висловів із конституентами-антонімами продуктивними є опозиції **війна – мир**, **життя – смерть**, **сміливість – боягузтво**, **слава – ганьба**, **свій – чужий**, **добро – зло** та ін. Поширені також фраземи з емотивними контрастивами та стійкі вислови з антонімічними компонентами, які виражають темпоральні й локативні характеристики, репрезентують релігійні уявлення людини.

Показовими для латинської афористики є оксиморонні синтагми, що містять логічно суперечливі твердження.

Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні крилатих латинських висловів з семантично протиставлюваними складниками на матеріалі прозових текстів.

Література і джерела

- Бенькевич, Г. А. (2015). Репрезентація концепту «щастя» в латинській фразеології. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. «Філологічна»*. Вип. 56. С. 38 – 40.
- Бенькевич, Г. А. (2016). Концепт «дружба» в латинській фразеології. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук: Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень»*. С. 40 – 43.
- Бенькевич, Г. А. (2018). Структура концепту «мудрість» в латинській фразеології. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Сер.: Філологія*. № 35. Т. 2. С. 4 – 6.

- Бенькевич, Г. А. (2022). Категорія добра в латинській фразеології. *Наук. зап. Міжнар. гуманітар. ун-ту*. Одеса: Вид. дім «Гельветика». Вип. 37. С. 45 – 48.
- Копилова, Л. А. & Литовська, О. В. (2020). Латинська мова в медіапросторі та повсякденні. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Сер. «Соціальні комунікації»*. Вип. 17. URL: <https://periodicals.karazin.ua/sc/article/view/16536>
- Корж, Н. Г. & Луцька, Ф. Й. (1994). Із скарбниці античної мудрості. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Вища школа. 351 с.
- Латинська (2015). Латинська фразеологія для майбутніх юристів: навч. посіб. для організації практичних занять і самостійного вивчення дисципліни «Латинська мова»: Держ. вищ. навч. закл. «Українська академія банківської справи Національного банку України». Уклад.: Р. В. Миленкова, А. В. Різниченко. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». 76 с.
- Лучканин, С. М. (2008). Латинські сентенції (крилаті латинські вислови) з історико-літературним коментарем: навч. посіб. із вивч. латин. афоризмів для студ. ін-ту філол. та іст. ф-ту Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ: Наук. світ. 136 с.
- Платон (2022). Діалоги. Перекл.: Юрій Мушак, Йосип Кобів. Харків: Фоліо. 352 с.
- Синиця, А. С. (2014). Філософія: навч.-метод. посіб. Львів: ЛДУФК. 180 с.
- Сюта, Г. М. (2017). Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. Київ: КММ. 384 с.
- Тихолаз, А. Г. (1996), Геракліт Темний з Ефеса: філософ та його вчення. *Наук. зап. НаУКМА: Філософія та релігієзнавство*. Т. 1. С. 5 – 23.
- Ухаль, М. М. (2008). Українсько-латинський словник юридичної фразеології. Ужгород: Карпатська вежа. 434 с.
- Чекарева, Є. С. (2023). Концепт часу в системі афоризмів латинської мови. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Сер.: Філологія*. № 59. Т. 3. С. 87 – 91.
- Читанка (1992). Читанка з філософії. Київ: Довіра. Т. 1: Філософія стародавнього світу. С. 149 – 164.
- Цвид-Гром, О. П., Марчук, В. В. & Рєзнік, В. Г. (2024). Лінгвокультурологічний підхід у формуванні загальних компетентностей у здобувачів вищої освіти під час вивчення латинської мови. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 69. Т. 2. С. 19 – 22.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024 р.

Прийнято до друку 04.10.2024 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Лєснова В. В.